

עבד שמכרו רבו

מים ראשונים: כותרת אחרת אפשרית לדף זה היא: ניתוק הברית, עם או בלי סימן שאלה. האם יש אפשרות שחורבן הבית והגלות הם סוף לברית שבין העם לקב"ה? ברית שהחלה עם האבות, הבטחה לזרע ולארץ, המשכה בירידה למצרים ובגאולה משם (קיום ברית בין הבתרים), חטא העגל, חטא המרגלים, אזהרות משה ותוכחותיו ערב פטירתו, ההתנחלות בארץ, מעלות ומורדות תקופת השופטים, חורבן שילה, מיסוד המלוכה, בניית המקדש וכעת קצו וחורבנו; והיציאה בגלות שהיא חזרה לנקודת המוצא, למקום שממנו התחיל מסעו של אברהם. ראה מסכת פסחים פז ע"ב: "לפיכך הגלה אותם לבבל. משל לאדם שכעס על אשתו, להיכן משגרה - לבית אמה". האם נסגר המעגל וצאצאי אברהם חזרו לנקודת ההתחלה?, האם פסקה הברית, האם נמכר העבד לאדון אחר (והאדון ייקח לו עבד אחר)?

וְהֵעֵלָה עַל רוּחְכֶם הִיּוּ לֹא תִהְיֶה אֲשֶׁר אַתֶּם אֹמְרִים נִהְיָה כְּגוֹיִם כְּמִשְׁפְּחוֹת הָאֲרָצוֹת לְשֶׁרֶת עַץ וְאֶבֶן: (יחזקאל כ לב).¹

הַדָּבָר אֲשֶׁר הִיָּה אֵל יִרְמְיָהוּ מֵאֵת ה' לֵאמֹר: קוֹם וְיָרֵדָת בֵּית הַיּוֹצֵר וְשָׁמָּה אֲשַׁמְיַעְךָ אֶת דְּבָרֵי: וְאָרֵד בֵּית הַיּוֹצֵר וְהִנֵּה הוּא עֹשֶׂה מְלָאכָה עַל הָאֲבָנִים: וְנִשְׁחַת הַכְּלִי אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה בְּחֹמֶר בְּיַד הַיּוֹצֵר וְשָׁב וַיַּעֲשֶׂהוּ כְּלִי אַחֵר כַּאֲשֶׁר יִשָּׂר בְּעֵינָי הַיּוֹצֵר לַעֲשׂוֹת: פ וַיְהִי דְבַר ה' אֵלַי לֵאמֹר: הַכִּיּוֹצֵר הַזֶּה לֹא אוֹכַל לַעֲשׂוֹת לְכֶם בֵּית יִשְׂרָאֵל נְאֻם ה' הִנֵּה כַחֲמֹר בְּיַד הַיּוֹצֵר כֹּן אַתֶּם בְּיַד בֵּית יִשְׂרָאֵל: ס רָגַע אֲדַבֵּר עַל גּוֹי וְעַל מַמְלָכָה לַנְּתוּשׁ וּלְנִתּוּץ וּלְהֶאֱבִיד: וְשָׁב הַגּוֹי הַהוּא מִרְעֵתוֹ אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי עֲלָיו וְנִחַמְתִּי עַל הַרְעָה אֲשֶׁר חֲשַׁבְתִּי לַעֲשׂוֹת לוֹ: (ירמיהו יח א-ח).²

מסכת סנהדרין דף קה עמוד א – תשובה ניצחת של כנסת ישראל

"מדוע שובבה העם הזה ירושלים משובבה נצחת וגו'" (ירמיהו ח ה), אמר רב: תשובה ניצחת השיבה כנסת ישראל לנביא. אמר להן נביא לישראל: חזרו בתשובה, אבותיכם שחטאו היכן הם? - אמרו להן: ונביאיכם שלא חטאו, היכן הם? שנאמר: "אבותיכם איה הם והנביאים הלעולם יחיו" (זכריה א ה).³ - אמר להן: אבותיכם חזרו והודו, שנאמר: "אֵדָךְ דְּבָרֵי וְחִשְׂקֵי אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶת עַבְדֵי הַנְּבִיאִים הַלּוֹא הִשִּׁיגוּ אֶבְתִּיכֶם וַיִּשׁוּבוּ וַיֹּאמְרוּ כַּאֲשֶׁר זָמַם ה' צְבָאוֹת לַעֲשׂוֹת לָנוּ כְּדַרְכֵינוּ וְכַמְעַלְלֵינוּ כֹּן עָשָׂה אֱתָנוּ" (שם שם ו).⁴

¹ פרק כ בספר יחזקאל פותח בפסוק: "וַיְהִי בַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית בְּחֹמְשֵׁי בְעֶשְׂרֵי לַחֹדֶשׁ בָּאוּ אַנְשֵׁים מִזְּקֵי יִשְׂרָאֵל לְדַרְשׁ אֶת־ה' וַיִּשְׁבוּ לִפְנֵי־ה'. סתם הנביא ולא פירש מהי "דרישה" זו ומיד עונה להם בזעם: "וַיְהִי דְבַר־ה' אֵלַי לֵאמֹר: בְּךָ־אֵדָם דְּבַר אֶת־זְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל וְאִמְרַתְּ אֲלֵהֶם כֹּה אָמַר אֲדֹנָי ה' הַלְדַרְשׁ אֶת־י אֶת־הַבָּיִת חִי אֲנִי אִסְאֲדָרְשׁ לְכֶם נְאֻם אֲדֹנָי ה' ". אבל בהמשך הפרק, בפסוק לב שהבאנו למעלה יש רמז מה היא "הדרישה" של זקני ישראל ומה "עלה על רוחם" שהנביא כה זועם כנגדו. רמז זה יפותח במדרשים שלהלן.

² כבר קדם אולי ירמיהו ליחזקאל. נראה שגם שם הדילמה של ניתוק הברית: כן או לא, קיימת בכל תוקפה. ראה נבואת הבקבוק בפרק הסמוך שם בירמיהו יט א-יא: "כֹּה אָמַר ה' הַלּוֹךְ וְקָנִיתָ בְּבֶקֶק יוֹצֵר חֶרֶשׁ וּמִזְקֵי הָעָם וּמִזְקֵי הַפְּהִינִים: ... וְשִׁבְרַת הַבְּבֻקָּה לְעֵינַי הָאֲנָשִׁים הַהֵלְכִים אוֹתָךְ: וְאִמְרַתְּ אֲלֵיהֶם כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת כִּכָּה אֲשַׁבֵּר אֶת הָעָם הַזֶּה וְאֶת הָעִיר הַזֹּאת כַּאֲשֶׁר יִשְׁבֵּר אֶת כְּלֵי הַיּוֹצֵר אֲשֶׁר לֹא יוֹכַל לְהִרְפֶּה עוֹד וּבְתַפֶּת יִקְבְּרוּ מֵאִין מְקוֹם לְקַבּוֹר". (וכלי חרש שנטמא אין לו תקנה אלא בשבירה). אז יש תקנה או אין? בין כך ובין כך, ירמיהו הוא גם מי שטבע את המונח "ברית חדשה". ראה ירמיהו לא ל: "הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם ה' וְכָרַתִּי אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל וְאֶת בֵּית יְהוּדָה בְּרִית חֲדָשָׁה". ראה מדרש ספרא בחוקותי שקושר זאת לברכה שבתחילת פרשת בחוקותי, לא לפסוקי הנחמה שלאחר התוכחה. לא לפסוק: "וְאֵף גַּם זֹאת בְּהִיּוֹתֶם בְּאֶרֶץ אֲיִבֵיהֶם לֹא מְאֻסְתִּים וְלֹא גְעַלְתִּים לְכַלְתֶּם לְהַפֵּר בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְכוּ' וְזָכַרְתִּי לְהֶם בְּרִית רֵאשִׁימִים וְכוּ' ", אלא לפסוקי הברכה שלפני התוכחה! וזה לשון הספרא: " ... והקימותי את בריתי איתכם, לא כברית הראשונה שהפרתם אותה, שנאמר אשר המה הפרו את בריתי ואני מעלתי בם נאום ה', אלא ברית חדשה שלא תופר מעתה שנאמר לכן הנה ימים באים נאום ה' וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה". הברית הראשונה הופרה (ירמיהו יט), אבל תגיע ברית שנייה (ירמיהו יח) שנקראת אמנם "ברית חדשה", אבל בה בעת הברית הישנה לא הופרה. זו הדואליות המשקפת את יחסי הקב"ה וישראל לאחר החורבן ועל כך נרצה לדרוש מעט.

³ ה"נאמר", הראיה מהפסוק, הוא על שני חלקי הדיאלוג, שניהם בסימן שאלה. הנביאים אומרים לעם את החצי הראשון: "אבותיכם היכן הם?" ואילו העם עונה להם בחצי הפסוק השני: "והנביאים לעולם יחיו?" גם הנביאים אינם. כך מפרש דעת מקרא בפשט הפסוק וכמו שגראה מתאים לקריאת כל הפסוקים הראשונים הפותחים את ספר זכריה - הוא נביא בית שני שמזכיר לשבי הגולה מה אירע לדורות בית ראשון שגלו ואינם, וצריך כעת להתחיל הכל מחדש. אבל בגמרא, הדיאלוג הוא במהותו ערכי ונוגע לשכר ועונש, ללימוד לקח ממאורעות העתים וליחסי עם ישראל והקב"ה, כפי שנמשך ונראה.

⁴ תשובת הנביא, בפסוק הסמוך, היא שהאבות חזרו והודו שחטאו. אך נראה שרוב עצמו (הדרשן) מסכים שזו תשובה לא שלימה ועדיין טענת העם היא "תשובה נצחה". ראשית, מי אמר שחזרו בתשובה? אתה הנביא. שנית, עובדה שתשובה זו לא הועילה להם, אז מה תכלית קריאת הנביאים לשוב? ושלישית, גם הנביאים שהוכיחו אינם, הכל בר חלוף. כך נראה לנו לבאר את דרשת רב, אך נשמח לשמוע הצעות אחרות. כך או כך, הגמרא ממשיכה בהצעות של אמוראים אחרים.

שמואל אמר: באו עשרה בני אדם וישבו לפניו,⁵ אמר להן: חזרו בתשובה. אמרו לו: עבד שמכרו רבו, ואשה שגרשה בעלה, כלום יש לזה על זה כלום? אמר לו הקב"ה לנביא: לך אמור להן: "אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו? הן בעוונותיכם נמכרתם ובפשעיכם שולחה אמכם" (ישעיהו נא).⁶ והיינו דאמר ריש לקיש: מאי דכתיב: "דוד עבדי" (שמואל ב ג יח), "נבוכדנצר עבדי" (ירמיהו מג יז)? גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעתידין ישראל לומר כך, לפיכך הקדים הקב"ה וקראו עבדו. עבד שקנה נכסים - עבד למי, נכסים למי?⁸

"וְהֵלֵלָה עַל רוּחְכֶם הִיּוּ לֹא תִהְיֶה אֲשֶׁר אַתֶּם אֹמְרִים נְהִיָּה כְּגוֹיִם כְּמִשְׁפְּחוֹת הָאֲרָצוֹת לְשָׂרְתָ עֵץ וְאָבֶן: חִי אֲנִי נְאֻם אֲדֹנָי ה' אִם לֹא בְיַד חֲזָקָה וּבְזְרוּעַ נְטוּיָה וּבְחִמָּה שְׁפוּכָה אֶמְלֹךְ עֲלֵיכֶם" (יחזקאל כ לב-ג). אמר רב נחמן: כל כי האי ריתחא לירתחא רחמנא עלן ולפרוקינן.⁹

ספרא בהר פרשה ו פרק ט סימן (ו) – הנמכר לעכו"ם

"... כי אני ה' אלהיכם: את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו אני ה' " (ויקרא כו א-ב) - כנגד זה הנמכר לעכו"ם (עובד כוכבים ומזלות) הכתוב מדבר. שלא יאמר: הואיל ורבי עובד עכו"ם, אף אני אעבוד עכו"ם; הואיל ורבי מגלה עריות, אף אני אגלה עריות; הואיל ורבי מחלל שבתות, אף אני אחלל את השבתות. תלמוד לומר: "לא תעשו לכם אלילים וכו', את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו" הזהיר כן הכתוב על כל המצות. "אני ה' - אני נאמן לשלם שכר.¹⁰

ספרא בחוקותי פרשה ב פרק ח – על כורחכם שלא בטובתכם

"והבאתי אותם בארץ אויביהם" (ויקרא כו מא)¹¹ - זו מידה טובה לישראל, שלא יהו ישראל אומרים: הואיל וגלינו לבין אומות העולם, נעשה כמעשיהם. אני איני מניחם, אלא אני מעמיד נביאי עליהם ומחזירין אותם

⁵ שמואל מעביר את הדרשה על הפסוק בירמיהו: "שובבה העם הזה ... משובה נצחת" לנביא אחר. ליחזקאל בו פתחנו לעיל.
⁶ גם כאן, נשמעת תשובת הנביא קצת חלשה. העם טוען טענה פשוטה וברורה: נגמרו היחסים בין הקב"ה ובין עם ישראל, בדיוק כמו עבד שמכרו רבו או בעל שגירש את אשתו. ראה רש"י בגמרא שם: "ומאחר שמכרנו הקב"ה לנבוכדנצר וגרשנו מעליו, יש לו עלינו כלום?" ומה עונה הנביא? שהכל היה כעונש על המעשים הרעים שהעבדוהאישה עשו. ואז מה? אז זו מכירה לא שלימה? גירושין על תנאי? הרי הנביא עצמו מסכים שהייתה כאן מכירה ושילוח, אז מה חשובה הסיבה? לפיכך, הוא נדרש לדרשתו המסייעת של ריש לקיש כפי שנראה מיד בסמוך.

⁷ איך אפשר לכוונת את נבוכדנצר הרשע שהחריב את ירושלים והגלה את ישראל "עבדי", אותו התואר שזכה לו דוד המלך "דוד עבדי"? ראה בפסיקתא רבתי פייסקא כט את הקובלנה הגדולה על עם ישראל שבעקבות חטאתם נאלץ הקב"ה לקרוא לנבוכדנצר "עבדי". וזו לשון המדרש: "אך העבדתני בחטאותך (ישעיהו מג כד) - אמר הקב"ה: הייתי קורא לא כן עבדי משה (במדבר יב ז), וכן ויבחר בדוד עבדו (תהלים עח ע), וכן אל תירא עבדי יעקב (ישעיהו מד ב); ובחטאתיכם עשיתם אותי שהייתי קורא לרשע עבדי כמה שכתוב: ולקחתי את נבוכדנצר מלך בבל עבדי (ירמיהו מג י)". אבל דרשת ריש לקיש הולכת בכיוון חיובי יותר על מנת לתת תשובה לעם שטוען שהמלך מכר את עבדו.

⁸ הקב"ה מקדים וקורא לנבוכדנצר "עבדי" על מנת לטרוף את טענת בני ישראל שעקב השבר הגדול הם כבר לא עבדי הקב"ה, שמכרם לאומות העולם (לנבוכדנצר). אם נבוכדנצר הוא עבדו של הקב"ה, אז מה הועילה בריחת בני ישראל מעבדות ישירה של הקב"ה לעבדות למי שהוא עצמו עבד לקב"ה? בני ישראל היו ונשארו עבדים לקב"ה ועבדות נבוכדנצר איננה אלא עניין זמני ועונש (ואיננה חזרה לעבדות מצרים ממנה נאלו והפכו לעבדי ה', ראה דברינו [כי עבדי הם](#) בפרשת בהר).

⁹ ראה רש"י בגמרא שם שמסביר את דברי רב נחמן: "כל כי האי ריתחא - מי יתן ויבא לנו זה הכעס בחימה שפוכה אמלך עליכם - שיגאלנו בעל כורחנו וימלך עלינו. אם לקבל גט כריתות הקב"ה לא מוכן לתת לנו, אם אנו עבדים שלו לעולם, אז שיביא לשינוי המצב, שישפוך עלינו חמתו השפוכה, ביד חזקה ובזרוע נטויה (השווה עם הגדת פסח), שיביא עלינו את כל מה שמגיע לנו, אבל בסוף יצילנו. שישנה את המצב מקצה לקצה וייגמר המצב הבלתי אפשרי הנוכחי. השווה דעה זו של רב נחמן עם הדעות על חבלי משיח שכרוכים בייסורים גדולים, בגמרא סנהדרין צח ע"ב: "אמר עולא: ייתי ולא איחמיניה (יבוא ולא אראנו). וכן אמר רבה: ייתי ולא איחמיניה" ומחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש שם מדוע. ולעומתם רב יוסף שאומר: "ייתי, ואזכי דאיתיב בטולא דכופיתא דחמריה" (שיבוא, המשיח, ואזכה שאשב בצל גללי חמורו). אך שם אלה גישות אישיות ואילו רב נחמן אצלנו, כך נראה, מדבר באופן רחב יותר, בשם העם בכללותו.

¹⁰ לפני שנמשיך במדרשים על הגלות נעצור במדרש זה אשר יביא אותנו גם למדרש ספרא הסמוך. המדרש הוא על הפסוקים של סוף פרשת בהר הדנים ביהודי שירד מנכסיו ("מטה ידר") ונאלץ למכור עצמו לעבד לשאינו יהודי: גר תושב ככתוב בפסוק, או אפילו לעובד כוכבים ומזלות שבמדרש. יכול אותו יהודי לחשוב שבכך הוא מפסיק להתנהג כיהודי שהרי לא בכדי אירע לו מה שאירע (ובסימטריה הפוכה לעבד כנעני אצל יהודי שחייב בחלק מהמצוות והוא בעצם בתהליך של גיור). בא הפסוק ומזהיר גם אותו על עבודת אלילים ושחובתו לנסות ולשמור על זהותו כיהודי גם בתנאים קשים אלה, גם תחת אדון עכו"ם. כך בארץ, אך מה מחוץ לארץ? ראה פירוש ספורנו על הפסוק בסוף פרשת בהר אשר מרחיב את הנושא לרמת הכלל ומקשר את הנושא לתוכחה שבפרשת בחוקותי הסמוכה: "לא תעשו לכם. אף על פי שתשתעבדו לאומות כמו שעשה זה שמכר עצמו לגוים, לא תמירו כבודכם בלא יועיל. וזה שלא יטעו כמו שהזכירו ז"ל (סנהדרין קה א) שטעו רבים בעת הגולה שאמרו לנביאים עבד שמכרו רבו ואשה שגרשה בעלה כלום יש לזה על זה כלום ... כי אפילו אחר כל שעבוד אתם עבדי ... את שבתותי תשמורו - אף בימי השעבוד אף על פי שהמנוחה בהם זכר לחירות. ומקדשי תיראו - המקומות המקודשים בגלות והם בתי כנסיות ובתי מדרשות".

¹¹ כוונתו לפסוק: "אף אני אלוך עמם בקרי והבאתי אתם בארץ איביהם או אז ינעו לבבם הערל ואז ירצו את עונם", מתוך פסוקי התוכחה של פרשת בחוקותי. אבל אולי גם לפסוק מד שם בהמשך: "ואף גם זאת בהיותם בארץ איביהם לא מאסתים ולא געלתים לבלתי להפרי בריתי אתם כי אני ה' אלהיכם". ראה דברינו [לא מאסתים ולא געלתים](#) בפרשת בחוקותי.

למוטב תחת כנפיי. מנין? ¹² "והעולה על רוחכם היה לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים וכמשפחות האדמה, אלא חי אני נאם ה' אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחכימה שפוכה אמלוד עליכם" (יחזקאל כ לב-לג) - על כורחכם שלא בטובתכם ממליך אני מלכותי עליכם. ¹³

במדבר רבה ב טז פרשת במדבר – ביד חזקה ובזרוע נטויה של חיבה

אמר רבי חנינא: בלא דעת סבורים מה שהוא אומר: "ואנכי לא אהיה לכם" (הושע א ט), שהוא אומר שאינו הוֹנֵה לכם לאלוף. לאו! אלא מהו: "ואנכי לא אהיה לכם"? אף על פי שאתם "לא עמי" שתבקשו להפריש ממני, "אני לא אהיה לכם" - אין דעתי משתווית עמכם אלא בעל כורחכם תהיו עמי. ¹⁴ וכן הוא אומר: "והעולה על רוחכם היו לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים וגו' " (יחזקאל כ לב). אלא מה אני עושה לכם? "חי אני נאם ה' אלהים אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוד עליכם" (שם לג). הא למדת חיבתן של ישראל לפני המקום. ¹⁵

איכה רבה פרשה א סימן כג – האמנם אפסו החסד והרחמים ונשתנתה הימין? ¹⁶

"הָאֶפְסוּ לְנִצָּחַ חֶסְדָּו" ¹⁷ - מהו האפס? אמר ר' ראובן: לשון יוני הוא כמה דאת אמרת: "ואמר אפס" (עמוס ו י). ¹⁸ "גמר אומר לדור ודור" - ר' חנינא בר פפא ור' סימון. רבי חנינא אמר: נגמר אותו דבר שדברתה למשה בסיני: "וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם" (שמות לג יט). ר' סימון אומר: הא חסילה והא מסכמא, על ידי ירמיה שאמר: "כי אספתי את שלומי מאת העם הזה נאם ה' את החסד ואת הרחמים" (ירמיה טז ה). ¹⁹

¹² השאלה היא כפולה: מנין לנו שעם ישראל ביקש להיות ככל הגויים ומנין לנו שהקב"ה לא נותן להם.

¹³ בדומה למדרש הקודם, אין מצב אומר יחזקאל שתחזרו להיות 'ככל העמים'. אבל בני ישראל מבינים אחרת. בכניסה לארץ מצווה הקב"ה את עם ישראל לא לעשות כמעשה הגויים: "כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו" (ויקרא פרק יח פסוקים ג-ה), אחרת תגלו. (ראה דברינו [במעשה ארץ מצרים וכמעשה ארץ כנען](#) בפרשת אחרי מות). מכאן, אומרים בני ישראל, שאם גלינו, כל העניין בטל והרי אנו ככל הגויים. אין מצב, אומר יחזקאל, הגלות היא עונש אבל לא פירושה שלא אהיה לכם - בעל כורחכם ואלו שלא בטובתכם, אמלוד עליכם. אך איזו מלוכה זו? איזו מן ברית חדשה זו? או שמא לא ברית חדשה היא, אלא חוסר יכולת של שני הצדדים "להתנתק" זה מזה? מה מערכת היחסים כעת בין בני ישראל והקב"ה? נחא "בעל כורחכם" שמזכיר את "כפה עליהם הר כגיגית", אבל "שלא בטובתכם"? האם עדיין נוכל לומר [אנו מאמירנו](#) (דברינו בפרשת כי תבוא)?

¹⁴ הפסוק בהושע החותם את פתיחת הספר הקשה בפרק א: "וַיֹּאמֶר קְרָא שְׁמוֹ לֹא עָמִי כִּי אֲתָם לֹא עָמִי וְאֲנִי לֹא אֶהְיֶה לָכֶם", אינו משאיר ספק. הקב"ה הוא שמנתק את הברית באופן הכי ברור. לא העבד קובל על רבו שמכר אותו, האדון מודיע לעבד שאין הוא עוד עבדו. אבל הדרשן חומק מכך בדרשה לוליינית המזכירה את הדרשות החסידיות שהופכות גם פסוקים קשים, לטובה. "אנכי לא אהיה לכם" אין פירושה שלא אהיה לכם עוד לאלהים ולאדון. מה שאתם מבקשים, לפרוש ממני ולהיות "לא עמי" - אני אינני מסכים לכך, "אני לא אהיה לכם" - אין דעתי משתווית עמכם אלא בעל כורחכם תהיו עמי. מה לא עושה הדרשן על מנת לא לנתק את הברית. האם אנו שומעים כאן את "קיימו וקבלו עליהם" (מאותו מקור שכפה עליהם הר כגיגית, שבת פח)?

¹⁵ חזרנו לפסוקי יחזקאל. וכל זה - חיבה גדולה היא לעם ישראל. "את אשר יאהב ה' יוכיח" (משלי ג יב)? חושך שבטו שונא בנו?

¹⁶ מקבילה למדרש זה מצויה בפסיקתא דרב כהנא פרשה יז ותאמר ציון עזבני ה' וכן בשמות רבה מה ב שנראה להלן. והרשינו לעצמנו לשלב את נוסח הפסיקתא עם נוסח איכה רבה בהסתמך על דברי חז"ל: "דברי תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר" (ירושלמי ראש השנה פרק ג הלכה ה), מה גם שחלו בהם ידי המעתיקים והמדפיסים ומן הסתם לשני המדרשים מקור ראשון אחד.

¹⁷ באחד המדרשים הקשים ביותר של החורבן, עובר הדרשן מפסוקי איכה אל פסוקים קשים לא פחות בתהלים פרק עז ט-יא (ראה כל קבוצת הפרקים שם, עז-עט): "אֲזַכְּרָה נְגִינָתִי בְלִילָה עִם לְבָבִי אֲשִׁיחָה וְחִפְשֵׁי רוּחִי: הַלְעוּלְמִים יִזְנַח אֲדָנִי וְלֹא יוֹסִיף לְרַצוֹת עוֹד: הָאֶפְסוּ לְנִצָּחַ חֶסְדוֹ גְּמַר אֲמַר לְדָר וְדָ: הִשְׁכַּח חֲנוּת אֵל אֵל קִפְץ בְּאֶף רַחֲמָיו סֵלָה: וְאֲמַר חֲלוּתִי הִיא שְׁנוֹת יְמֵי עֲלִיּוֹן".

¹⁸ ראה הפסוק עמוס ו י: "וַיִּנְשְׂאוּ דוֹדוֹ וּמְסַרְפוֹ לְהוֹצִיא עֲצָמִים מִן הַבַּיִת וְאָמַר לְאִשְׁרֵי בִּירְכָתִי הַבַּיִת הַעוֹד עִמָּךְ וְאָמַר אֶפְסוּ וְאָמַר הַס כִּי לֹא הֲזַכִּיר בְּשֵׁם ה' ". וכן בספר שופטים פרק ד פסוק ט דברי דבורה לברק: "וַתֹּאמֶר הֲלֹךְ אֵלַי עִמָּךְ אֶפְסוּ כִּי לֹא תִהְיֶה תִפְאֶרְתְּךָ עַל הַדָּרָךְ אֲשֶׁר אַתָּה הוֹלֵךְ כִּי בִיד אִשָּׁה יִמְכַר ה' אֶת סִסְרָא". וכמוכן דברי המרגלים, במדבר יג כח: "אפס כי עז העם היושב בארץ". ובכולם מפנים המדרשים (בראשית רבה מ ד, שמות רבה מה ב ופסיקתא ואיכה שכאן) למילה היוונית אֶפְסוּ - שפירושו להניח או לחדול. ולא ברור מדוע צריך הדרשן להיזקק ללשון יוונית כאשר העברית ברורה מאד: אפס - אין כלום, ריק (מה גם שהיוונים לא הכירו את הספירה אפס). והמאיר עינינו יבורך.

¹⁹ אם במדרשים הקודמים ראינו שיח קשה בין העם ליחזקאל בעת הישיבה בגלות ומתוך שבר מתמשך של חוסר גאולה, כאן הזעקה היא ברגע האמת, בשעת החורבן עצמו, בעוד 'הדם חם'. לנוכח השבר והחורבן, נראה שתמו הרחמים, פסק החינוך, נגמר אותו דבר שנאמר למשה בסיני בהתגלות בנקרת הצור לאחר חטא העגל: "אני אעביר כל טובי על פיך וחותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם". אין רחמים ואין חן, שלא לדבר על טוב, אין יג' מידות! ראה שמות רבה מה ב שדורש גם הוא את הפסוקים מתהלים עז ומשווה את החורבן עם חטא העגל: "השכח חנות אל? (תהלים עז י) - שכחת אותם הדברים שאמרת: וחותי את אשר אחון. האפס לנצח חסדו (שם שם ט). הלעולמים יזנח אדני ולא יוסיף לרצות עוד (שם ח) - כבראשונה? בראשונה כשהיה מל כועס על ישראל היה הקב"ה מרצה אותו. כשהיה הקב"ה כועס על ישראל היה משה מרצהו, שנאמר: ודבר ה' אל משה פנים אל פנים. אמר הקב"ה: שתי הפנים מוגות ורותחים? לא כן אמרתי לך: כשהיה בכעס אתה מרצה אותי וכשתהיה בכעס אהיה מרצה! אמר לפניו: ריבון העולם, לא אתה הוא שכעסת עליהם תחילה? אמר לו: לך והתרצה להם, שוב אל המחנה. אמר ר' אחא: אותה שעה מצא משה ידיו לדבר לפני הקב"ה. אמר לפניו: ריבונו של עולם, ראה שאין אתה יכול להיזיז אתה מהם אפילו שעה אחת". וכבר הארכנו לדון על מדרש זה בדברינו [לא יהיו שתי הפנים בכעס](#) בפרשת כי תשא. שם הצליח משה לרצות את הקב"ה וזכה לחידוש הברית בדמות לוחות השניים, גילוי כבוד ה' בנקרת הצור, סוד "ג המידות ויום הכיפורים" ("סלחת כדברך" המושאל מחטא המרגלים). אך כאן זו כבר פעם נוספת. אחרי הכניסה לארץ ישראל שהישיבה בה מותנית בקיום הברית והנביאים הזהירו את ישראל חזרו והזהרו.

"השכח חנות אל", השכח חנותו אל: "על פי ה' יחנו" (במדבר ט כ). השכח "כי אל רחום וחנון" (שמות לד ו), "אם קפץ באף רחמיו סלה", אע"ג שהוא כעיס רחמיו קרובים. וציון אמרה: "עזבני ה' ואדני שכחני" (ישעיהו מט יד) ... "ואומר חלותי היא שנות ימין עליון", א"ר אלכסנדראי: על ידי שלא חלינו פניך בתשובה נשתנית הימין. א"ר שמואל בר' נחמני: נתחללה אותה שבועה שכרת עמנו בחורב ונשתנית הימין.²⁰

איכה רבה פרשה א סימן ג – לא לכאן ולא לכאן

"היתה כאלמנה" (איכה א א), ר' חמא בר עוקבא ורבנן.²¹ ר' חמא בר עוקבא אמר: לאלמנה שהיתה תובעת מזונותיה ולא היתה תובעת כתובתה.²² ורבנן אמרין: למלך שכעס על מטרונה וכתב לה גיטה ועמד וחטפו ממנה. וכל זמן שהיתה מבקשת לינשא לאחר היה אומר לה: היכן גיטיך? וכל זמן שהיתה תובעת מזונותיה היה אומר לה: ולא כבר גרשתיך? כך כל זמן שישראל מבקשים לעבוד עבודת כוכבים,²³ היה אומר להם הקב"ה: "אי זה ספר כריתות אמכס?" (ישעיה נ א). וכל זמן שמבקשים לעשות להם נסים כבתחילה, אומר להם הקב"ה: כבר גרשתי אתכם. זהו שכתוב: "שִׁלַּחְתִּיךָ וְאַתָּן אֶת סֵפֶר כְּרִיתֶיךָ אֵלֶיךָ" (ירמיה ג ח).²⁴

מסכת בבא בתרא דף ס עמוד ב – בדין שנגזור על עצמנו כליה, אבל ...

תניא, אמר ר' ישמעאל בן אלישע: מיום שחרב בית המקדש, דין הוא שנגזור על עצמנו שלא לאכול בשר ולא לשתות יין, אלא אין גוזרין גזרה על הצבור אא"כ רוב צבור יכולין לעמוד בה; ומיום שפשטה מלכות הרשעה, שגוזרת עלינו גזירות רעות וקשות, ומבטלת ממנו תורה ומצות, ואין מנחת אותנו ליכנס לשבוע הבן, ואמרי לה: לישוע הבן, דין הוא שנגזור על עצמנו שלא לישא אשה ולהוליד בנים, ונמצא זרעו של אברהם אבינו כלה מאליו, אלא הנח להם לישראל, מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין.²⁵

כאן נראה שכלו הרחמים והשלום, כאן כבר אין מי שיאמר: "ראה שאין אתה יכול להיזי אהבתך מהם אפילו שעה אחת". וההמשך קשה עוד יותר.

²⁰ ובמקבילה באיכה בובר פרשה א: "א"ר סימון: נתחללה אותה השבועה שנשבעת לאותו זקן, שאמר בי נשבעתי נאם ה' (בראשית כב טז), ונשתנית ימין". ראה מקבילה למדרש זה (מקור?) בפסיקתא דרב כהנא פרשה יז שמנסה לסיים בנחמה פורתא, כפי שגם מופיע באמצע המדרש שלנו: "אם קפץ באף רחמיו סלה (תהלים שם עז), אף על גב דהוא כעס רחמיו קריבין" (בדומה לדברי רב נחמן בגמרא סנהדרין לעיל). ראה גם במקבילה במדרש תהלים (בובר) מזמור עז שהדרשן מנסה להצדיק את הדין: "מכה שנונה מן ימין עליון, כמו שנאמר: אם שנותי ברק חרבי (דברים לב מא) ... חלותי היא - חילול שלי הוא שחיללתי קדושת, לפיכך נשתנה ימין של מעלה" וכבר ראינו, בדברינו ותאמר ציון עזבני ה' - הנחמה השנייה בפרשת עקב, איך מדרשים אלה מתחברים למילים הקשות שבגבוהות הנחמה השנייה (ישעיהו פרק מט) הפותחת בפסוק: "ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני", אך ממשיכה בפסוקי נחמה: "גם אֵלֶּה תִשְׁכַּח וְאֶזְכִּיר לֹא אֶשְׁכַּח: הֵן עַל כַּפַּיִם חִקְתִּיךָ חוֹמַתִּיךָ נִגְדִי תָמִיד". אך אצלנו, האמירה הבסיסית הקשה לא משתנית ולא מתרככת: פגה השבועה לאברהם שניתנה בהר המוריה, בעקידת יצחק, נתחללה שבועת הר סיני, כל "מחנותיך אל: אהל מועד וגלגל ונוב ושילה וגבעון ובית העולמים", כלשון הפסיקתא, נשכחו וחוללו, פסו החמלה והרחמים וימין עוז העושה חיל נשבתה ונשתנתה. האם ייתכן מענה למציאות כה קשה? ואנחנו עוד בבית ראשון! מה נאמר אחרי חורבן בית שני, אחרי הניסיון לחידוש הברית בשיבת ציון? ומה נאמר אחרי חורבן בית ישראל בימינו בו נשמד שליש מהעם?

²¹ שתי דעות המפורסות להלן. פתיחה/כותרת כזו מצויה במדרשים רבים.

²² המדרש המבואר מסביר, על בסיס הגמרא בכתובות דפים נב, נד, שבידי אלמנה הרשות לבחור באחת משתי אפשרויות: להישאר בבית בעלה ולקבל מזונות או ללכת להינשא למישהו אחר ולקבל את כתובתה. ובמקבילה באיכה בובר מדובר על שומרת יבם.

²³ בגלות, לאחר החורבן יש לומר.

²⁴ אם אנחנו כבר במדרש איכה רבה, נחזור אל המוטיב של אשה שגרשה בעלה, שבמקרא הוא שכיח יותר ("עבד שמכרו רבו" הוא כנראה חידוש של המדרש). כבר ראינו לעיל את הפסוק בישעיהו נ א: "אי זה ספר כריתות אמכס אשר שלחתי או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו?". וכן הוא בירמיהו ג א: "לאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והייתה לאיש אחר הישוב אליה עוד הלא חנוף תחנף הארץ ההיא". ונראה על כך עוד בהמשך. כאן מדיגש המדרש את "מצב הביניים" של עם ישראל, לא לכאן ולא לכאן. האשה היא "כאלמנה", או "כגרשה". ראה שם מדרשים בשבח ה"כאלמנה" ולא אלמנה ממש: "היתה אלמנה אין כתיב כאן אלא כאלמנה, כאשר שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור אליה". אבל המדרש שלנו תולה את עם ישראל בין שמים ובין הארץ, לא לכאן ולא לכאן. לא גרושה ולא אשה נשואה, לא להיפרד ולא לחזור. והדימוי של "אלמנה" אף קשה יותר, שהרי איפה הבעל שכביכול נפטר ושוב לא יחזור?

²⁵ לפני שנעבור למדרשים שנותנים (אולי) פתח לתקווה ואופק לגאולה, נעצור במדרש קשה נוסף, אולי הקשה מכולם, והפעם בבירור מתקופת חורבן בית שני. רוב המקורות שהבאנו עד כאן נראה כמתאים יותר לחורבן הראשון. חורבן שנקצב זמנו והייתה אחריו תקומה גם אם לא כתפארת הראשונה. והנה גם זה חרב ונהרס! מה כעת? לאן הולכים מכאן? ראה בגמרא שם כמה שורות קודם הדו-שיח של ר' יהושע עם הפרושים שרצו להימנע כליל מבשר ויין. דו-שיח שהסתיים לכאורה בניצחון גישתו הפשרנית של ר' יהושע בעשיית זכר לחורבן. וכאן שיטת ר' ישמעאל בן אלישע (הכהן הגדול בעשרה הרוגי מלכות) שלא לשאת אישה ולא להביא ילדים לעולם העגום הזה שבו אין מקום לעם ישראל. פשוט לקטוע את השרשרת ולחסל את המשך קיומו של עם ישראל. פה אין וויכוח עם הנביא או עם הקב"ה – אין כאן דיון. גם אין צורך בהבטחה לגאולה. 'הפתרון', אם אפשר לקרוא לזה כך, הוא המשך זרימת החיים: "אין גוזרין גזרה על הצבור אא"כ רוב צבור יכולין לעמוד בה" וכמו כן: "מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין" (שאם ידעו שבעצם מן הדין שלא להביא ילדים לעולם והם מביאים ילדים לעולם, הם מזידיים!). והרי גזרתו של ר' ישמעאל היא כגזירתו של עמרם שפרש מיוכבד אשתו בעקבות גזירת "כל הבן הילוד היאורה תשליכוה". ועל זה עונה לו מרים בתו בחכמתה: גזירתך קשה משל פרעה!" (סוטה יב ע"א, שמות רבה א יג). ועד שנמצא תרופה, ראה גמרא יומא ט ע"ב בדיון בין ריש לקיש ור' יוחנן –

מדרש תהלים (בובר) מזמור לא – גאולת שעה מול גאולת עולמים

אמר הקב"ה אני הוא שגאלתי אתכם לשעבר, ואני הוא גואלכם להבא, שנאמר: "כח אמר ה' בוראך יעקב ויוצרך ישראל אל תירא כי גאלתיך" (ישעיה מג א) – "כי גואל אני" אין כתיב, אלא: "גאלתיך", אמרתי דבר ונעשה מעשה. אמר הקב"ה: אני הוא גואלכם שאמרתי שאגאלך כמו שגאלתיך, שנאמר: "כי פדה ה' את יעקב וגאלו" (ירמיה לא ז) – "וגואלו" אין כתיב כאן, אלא "וגאלו".²⁶

אמרו ישראל לפני הקב"ה: ולא כבר גאלתנו על ידי משה, ועל ידי יהושע, ועל ידי שופטים ומלכים! ועתה היינו חוזרין ומשועבדים, והיינו בבושה כאילו לא נגאלנו! אמר להם הקב"ה: לפי שהיתה גאולתכם על ידי בשר ודם, והיו מנהיגים על ידי בן אדם, שהיום כאן ומחר בקבר, לפיכך גאולתכם גאולת שעה. אבל להבא, אני גואל אתכם על ידי עצמי שאני חי וקיים, אגאלכם גאולה קיימת לעולמים, שנאמר: "ישראל נושע בה' תשועת עולמים" (ישעיה מה יז). לפיכך: "לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד" (שם).²⁷

רות רבה פתיחת ג – ייסורים מצרפים ולא חילופין

... באותה שעה אמר הקב"ה: בני סרבנין הן. לכלותן אי אפשר, להחזירן למצרים אי אפשר, להחליפם באומה אחרת איני יכול. אלא מה אעשה להם? הריני מייסרן ביסורים ומצרפן ברעבון. "בימי שפוט השופטים", הדא הוא דכתיב - "ויהי בימי שפוט השופטים ויהי רעב בארץ".²⁸

שמות רבה לא י פרשת משפטים – ירמיהו מזדקק

"אם כסף תלוה את עמי" (שמות כב כד). זהו שכתוב: "כסף נמאס קראו להם" (ירמיה ו ל) - בשעה שגלו ישראל מירושלים, הוציאו אותם השונאים בקולרים, והיו אומות העולם אומרים: אין הקב"ה חפץ באומה הזו, שנאמר: "כסף נמאס קראו להם" - מה הכסף הזה נִצְרָף ונעשה כלי, ושוב נצרף ונעשה כלי וכן פעמים הרבה, ובאחרונה האדם פורכו בידו ואינו נעשה עוד למלאכה; כך ישראל אין להם תקומה שמאסם הקב"ה, שנאמר: "כסף נמאס קראו להם".²⁹ כיון ששמע ירמיה הדברים הללו, בא לו אצל הקב"ה, א"ל: ריבון העולם, אמת

בין בית ראשון לשני. ראה בפרט תשובת ריש לקיש שם: "אדרבה, אחרונים עדיפי, אף על גב דאיכא שעבוד מלכות - קא עסקי בתורה!" וכן יוחנן חוזר ועונה לו: "בירה תוכיח, שחזרה לראשונים ולא חזרה לאחרונים, שותק ריש לקיש וסיבותיו עמו.

²⁶ וכמו שאנחנו אומרים בברכת אמת ויציב או אמת ואמונה, ברכת הגאולה שלאחר קריאת שמע, בה אנחנו מתחילים באזכור יציאת מצרים: "ממצרים גאלתנו" ומסיימים בכמיהה לגאולה לעתיד לבוא: "צור ישראל, קומה בעזרת ישראל .. גאל ישראל". הגאולה לשעבר היא קבלה לגאולה לעתיד לבוא. אך דא עקא, שכאן הדרשן נכנס לבעיה קשה.

²⁷ וביותר, כפי שהוא ממשיך שם, שאז הייתם בחורים ויכלתם לסבול, וכעת, בהימשכות הגולה הארוכה והשעבוד, עם ישראל הוא כבר זקן שקשה לו לסבול ומיד תגיע הגאולה: "אמר להם הקב"ה לשעבר הייתם בבושה ובכלימה שהייתם בחורים, עכשיו שהזקנתם אין בכנס כח לסבול בושה של גלות, שנאמר אל תיראי כי לא תבושי ואל תכלמי וגו' כי בושת עלומך תשכחי (ישעיה נד ד), אמר דוד: ריבוננו של עולם כשיגיע זמן הגאולה עוד לא נבוש, שנאמר בך ה' חסיתי אל אבושה". אלא ששוב, כמאמר הגמרא בסנהדרין לעיל: "תשובה ניצחת השיבה כנסת ישראל", הפעם לקב"ה עצמו. אתה אומר שהגאולה לעתיד תהיה כגאולה לשעבר? בוא נראה מה יצא מכל הגאולה לשעבר? לאיזה חוף מבטחים הגיעה הגאולה של משה, יהושע, שופטים ומלכים? זה התקדים שאליו ניחל? היינו בסרט הזה? ואינו איך הוא הסתיים בחורבן כה גדול! והתשובה? עוד יותר קשה. הקב"ה מודה כעת שגאולת מצרים הייתה ע"י בשר ודם?! זהו שאנו אומרים בליל הסדר: "לא ע"י מלאך ולא ע"י שרף ... כי אם הקב"ה בכבודו ובעצמו"? וכל ניסי כיבוש הארץ ושמש בגבעון דום וירח בעמק אילון, גאולת בשר ודם המה? עיון גדול צריך מדרש זה וכל מחיינו ומקימנו בו יבורך ויתברך. בינתיים, אין לנו אלא להתפעל מגילוי הלב של הדרשן, מנכונותו 'ללכת עד הסוף', מיכולתו לתת ביטוי לדברים הקשים ביותר, לרגשות הייאוש שלאחר החורבן כפי שראינו וכפי שעוד נראה.

²⁸ האזכור הראשון של רעיון החלפת עם ישראל באומה אחרת, ובצורה חריפה בהרבה, הוא לאחר חטא העגל (שלעיל כבר ראינו את הקשר בינו ובין החורבן), בדברי הקב"ה למשה: "הֲרַף מִמֶּנִּי וְאַשְׁמִידֵם וְאַמְחָה אֶת שְׁמֵם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם וְאַעֲשֶׂה אוֹתָךְ לְגוֹי עֲצוּם וְרַב מִמֶּנּוּ" (דברים ט יד וראה גם שמות לב ז). אך כפי שמציינים הפרשנים והמדרשים שם, זהו ניסיון למשה ומשה עומד בו (ראה ברכות לב ע"א: "אמר משה לפני הקב"ה: ריבוננו של עולם, ומה כסא של שלש רגלים אינו יכול לעמוד לפניך בשעת כעסך, כסא של רגל אחד על אחת כמה וכמה!"). אבל הושע לא עומד במבחן דומה ועליו מותח המדרש בגמרא פסחים פז ע"א, ביקורת קשה: "אמר לו הקב"ה להושע: בניך חטאו. והיה לו לומר: בניך הם, בני חנוניך הם, בני אברהם יצחק ויעקב, גלגל רחמיך עליהן. לא דיו שלא אמר כך, אלא אמר לפני: ריבוננו של עולם, כל העולם שלך הוא - העבירים באומה אחרת. אמר הקב"ה: מה אעשה לזקן זה?". הרעיון של החלפת בני ישראל כעם ה' באומה אחרת, גם אם נאמר כניסיון, דומה מאד לרעיון של עבד שמכרו רבו ואשה שגרשה בעלה, וכאן הוא מוקדם כבר לתקופת השופטים! זו שראינו במדרש הקודם שעם ישראל מותח ביקורת על טיב ואיכות הגאולה שבה. כבר כאן עולה ההצעה של החלפת העם, אלא שהקב"ה בעצמו כביכול אינו יכול לעשותה. הפתרון הוא ייסורים וצירוף. לא מכה אחת גדולה המבטאת ייאוש ואכזבה של שני בעלי הברית, אלא "סדרת חינוך" של חטא ועונש, ירידה ועלייה, שעבוד לעמים וגאולה, משופט לשופט ומדור לדור "ותשקוט הארץ ארבעים שנה". אלא שגם זה לא עבד, ונזקקנו לנביאים הגדולים ומשם למלוכה; וגם זה לא עבד והגענו לחורבן, שם עולה הרעיון של עבד שמכרו רבו, אישה שגרשה בעלה ואומה שרוצה להיות ככל הגויים (והקב"ה יבחר לו חלופה אחרת...).

²⁹ בדומה למה שאמרנו לעיל על תקופת השופטים. מעגלי החינוך של חטא ועונש, ירידה ועלייה, שעבוד לעמים וגאולה, משופט לשופט וכו', כל אלה יכולים להביא לתיקון ושיפור מדורגים, אבל גם לעייפות החומר, לכסף שמרוב צירופים ו'סדנאות' ומאבד את מתכתייתו. ומה שעוד חשוב במדרש זה, הוא כניסת הגויים לתמונה. הם שמעלים את האפשרות, הלא בלתי סבירה לאור מה שהם רואים, שניתק הקשר בין עם ישראל לקב"ה. ושוב, כפי שראינו גם בחטא העגל, הנושא עולה במדרש תנחומא פרשת פקודי סימן

שמאסת את בניך? זהו שכתוב: "המאוס מאסת את יהודה ואם בציון געלה נפשך? מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא?" (ירמיהו יד יט). משל למלך שהיה מכה לאשתו. אמר לו שושבינה: עד מתי אתה מכה אותה? אם לגרשה אתה רוצה, הכה אותה עד שתמות. ואם אין אתה רוצה אותה, למה אתה מכה אותה? א"ל: אפילו כל פלטין שלי חָרַב, לאשתי איני מגרש. כך אמר ירמיה להקב"ה: אם לגרשנו אתה רוצה, הכה אותנו עד שנמות, שנאמר: "כי אם מאוס מאסתנו קצפת עלינו עד מאד" (איכה ה כב); ואם לאו, "מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא?"³⁰ א"ל הקב"ה: אפילו אני מחריב עולמי, איני מגרש ישראל, שנאמר: "כֹּה אָמַר ה' אִם יִמְדוּ שְׂמִימִים מְלַמְעָלָה וַיִּחְקְרוּ מוֹסְדֵי אֶרֶץ לְמַטָּה גַם אֲנִי אֶמְאַס בְּכָל זֶרַע יִשְׂרָאֵל עַל כָּל אֲשֶׁר עָשׂוּ נְאֻם ה' " (ירמיה לא לו). אלא אמר הקב"ה: אעפ"כ, תנאי התניתי עמהם, שאם יחטאו יהא בית המקדש מתמשכן עליהם, שנאמר: "ונתתי משכני בתוכם ולא תגעל נפשי אתכם" (ויקרא כו יא) - אל תהי קורא "מִשְׁכְּנֵי" אלא "מִשְׁכְּנֵי".³¹

ילקוט שמעוני שיר השירים רמז תתקצב – מלך אסור ברהטים

"מֶלֶךְ אֲסוּר בְּרֶהֱטִים" (שיר השירים ז ו). "מלך" - זה מלך מלכי המלכים, ואין אסור אלא שבועה, שנאמר: "וְאֶסְרָה אֶסְרִי" (במדבר ל ד).³² "ברהטים"³³ - אלו האבות שרצו לפני כסוסים ונשבע לאבות, שנאמר: "ולמען הקים אותך היום לו לעם כאשר נשבע לאבותיך" (דברים ט ה). לפיכך איני יכול לעשות לעבור על שבועתו. וכן אתה מוצא כשבקשו לפרוק עולו בימי יחזקאל אמר להם יחזקאל: "העולה על רוחכם היו לא תהיה חי אני נאם ה' אם לא ביד חזקה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם".³⁴

ספרי דברים פרשת האזינו פסקא שו – אל ולא איש

שוב למחר עתידה שתאמר לפניו: ריבונו של עולם, כבר כתבת לאמר: "הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר הישוב אליה עוד" (ירמיה ג א). אומר לה: כלום כתבתי אלא "איש", והלא כבר נאמר: "כי אל אנכי ולא איש" (הושע יא ט).³⁵

ו: "הקב"ה חבב את ישראל ונתן להם את התורה וקרא אותם ממלכת כהנים וגוי קדוש, לאחר ארבעים יום סרחו. אמרו הגויים: שוב אינו חוזר עליהם". כאן כבר מתחייבת תשובה ברורה יותר, האם נקבל אותה?
³⁰ גם המשל במלך וגם הנמשל בקב"ה, של מי שרוצה לגרש, אז שיכה עד מוות, לא ברור והנוסח במקבילה בפסיקתא רבתי פסקא לא - ותאמר ציון, ברור יותר: "בא (שושבינה) אצל המלך, התחיל אומר לו: מרי המלך, אמור לי מה יש בדעתך לשוב עליה, או אין בדעתך לשוב עליה. אם יש בדעתך לשוב עליה, שליט הוא אדם באשתו. ואם אין בדעתך לשוב עליה, היה לך לגרשה שתלך ותינשא לאחר. כך אמר ירמיה לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, המאוס מאסת את יהודה אם בציון געלה נפשך, אלא אם יש בדעתך לשוב עליה, מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא?". ולנו נראה שירמיהו יכול היה לומר לקב"ה טענה פשוטה יותר: מה הטעם בכל המכות האלה? מה הטעם בחורבן הזה? בסדרה של מכות שכבר פררו את הכסף עד שאיבד לחלוטין את תכונתו! אתה רוצה את האשה, את העם הזה, או לא? בהיבט זה, טענת הנביא אפילו קשה מזו של עבד שמכרו רבו ואשה שגרשה בעלה והחלפת העם באומה אחרת. אין טעם למכות מוגזמות ולייסורים כאלה, במסגרת ברית, אומר ירמיהו. אין לזה עוד טעם. תחליט אתה הקב"ה, אם אתה רוצה בהמשך קיום הברית או לא.

³¹ וכן הוא במדרש במדבר רבה יב יד: "מה טובו אהליך יעקב, זה אוהל מועד שבמדבר ושבשילה ובנוב וגבעון. משכנותיך ישראל, אל תהי קורא משכנותיך אלא משכנותיך ישראל, שהמשכן ומקדש יתמשכנו ע"י ישראל בעת שחטאו". ומדרש תנחומא פקודי סימן ו שוב מחזיר אותנו לחטא העגל ולספר שמות. שם המשכן מסמל את הסליחה לחטא העגל וריח הקטורת העולה ממנו מסמן לאומות העולם שנתרצה הקב"ה לישראל. אך בה בעת, מזהירים בני ישראל שהמשכן הוא משכן לפעמים הבאות אם יקרו חו"ח. בכך קבלנו תשובה חלקית ל"השכח חנות אל" - חניותינו, תחנות השכינה מהמשכן במדבר ועד בית עולמים. כל אלה לא נשכחו רק התמשכנו, אבל זו תשובה לחורבן המקדש ולא לייסורים, להרג ואף לא לגלות. ובאשר לירמיהו, ודאי לא נוכל לסקור את כל מעמדו המיוחד כנביא החורבן המשתתף עם העם בכל צערו וסבלו, רק נזכיר את עמידתו, יחד עם נביאים אחרים, שלא הססו מלקרוא תיגר בעקבות הסבל, החורבן והתמהמהות הגאולה. ראה גמרא יומא סט ע"ב: "אתא משה אמר: האל הגדול הגיבור והנורא (דברים י יז). אתא ירמיה ואמר: נכרים מקרקרין בהיכלו, איה נוראותיו? לא אמר נורא. אתא דניאל, אמר: נכרים משתעבדים בבניו, איה גבורותיו? לא אמר גיבור... היכי עבדי הכי ועקרי תקנתא דתקין משה! - אמר רבי אלעזר: מתוך שיודעין בקב"ה שאמיתי הוא, לפיכך לא כיזבו בו". ראה מקבילה בירושלמי ברכות פרק ז הלכה ג ושם הנוסח הוא: "יודעין הן הנביאים שאלוהן אמיתי ואינן מחניפין לו". ושוב בפסיקתא רבתי פסקא לא - ותאמר ציון: "ארבעה נביאים קראו תגר כנגד מידת הדין" וירמיה הוא אחד מהם. אין לדרשני חז"ל תשובות לשאלות הקשות שהם מעלים על ניתוק הברית, עבד שמכרו רבו וכו', ודאי לא תשובות מלאות (ולמי יש?). אבל העדר התשובה, אינו מונע מלהעלות את השאלה ואת הזעקה בכל הכח, את קריאת התיגר שאין בה כזב וחנופה. גם חז"ל, שתיקנו מחדש את הנוסח של משה: "האל הגדול הגיבור והנורא" והחזירו עטרה ליושנה, ידעו כירמיהו, יחזקאל ודניאל, שהקב"ה הוא אמת וחותמו אמת ואין לכזב בו או להחניף אליו. ולפיכך לא הססו לדרוש את כל הדרשות הנ"ל המעלות שאלות קשות בהקשר עם החורבן, ההרג והסבל הקשים שתכליתם אינה ברורה.

³² באישה שנדרה נדר, ראה תחילת פרשת מטות. "ואסרתי" שבתפילת כל נדרי.

³³ בפשוטו של מקרא, רהטים כאן היא מילה קשה וסתומה. דעת מקרא בעקבות רש"י מפרש תלתלים. המלך אסור בתלתלי ראשו (כאבטלוס?) או תלתלי רעייתו (שמשון?). אבל המדרש מחבר עם הרהטים של יעקב אבינו (בראשית ל לח) ומהם לאבות.

³⁴ עם ישראל לא יכול להתנתק מהברית, אבל גם הקב"ה לא יכול. הוא אסור ברהטי שקתות המים של יעקב אבינו ואולי גם אלה של משה במפגש עם בנות יתרו. ראו שמות ב טז וכן דברים **השבועה שנשבע משה ליתרו** בפרשת שמות.

³⁵ דרשה זו שמקבילה לה מצויה במדרש תנאים לדברים לב א, מחזירה אותנו למוטיב האישי והאישה שהתגרשו שכבר ראינו לעיל (סנהדרין קה, איכה רבה א ג, הערה 24). דין התורה לגבי מצב זה הוא חד וברור: כל עוד לא נישאה האישה לאיש אחר יש מצווה

ספרי במדבר פסקא קטו "למען תזכרו" – מצוות ציצית

למה מזכירים יציאת מצרים על כל מצוה ומצוה? משל למה הדבר דומה? למלך שנשבה בן אוהבו, וכשפדאו, לא פדאו לשום בן חורין אלא לשום עבד. שאם יגזור ולא יהיה מקבל עליו, יאמר לו: עבדי אתה! כיון שנכנס למדינה, אמר לו: נעול לי סנדלי וטול לפני כלים להוליך לבית המרחץ. התחיל הבן ההוא מנתק. הוציא עליו שטר ואמר לו: עבדי אתה. כך, כשפדה הקב"ה את זרע אברהם אוהבו, לא פדאם לשום בניו, אלא לשום עבדים. כשיגזור ולא יהיו מקבלים עליהם, יאמר להם: עבדי אתם. כיון שיצאו למדבר, התחיל לגזור עליהם מקצת מצוות קלות ומקצת מצוות חמורות, כגון: שבת ועריות ציצית ותפילין.³⁶ התחילו ישראל להיות מנתקים. אמר להם: עבדי אתם, על מנת כן פדיתי אתכם, על מנת שאהיה גוזר ואתם מקיימים.³⁷

"אני ה' אלהיכם" עוד למה נאמר? והלא כבר נאמר: "אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים" ומה תלמוד לומר: אני ה' אלהיכם עוד?³⁸ כדי שלא יהו ישראל אומרים מפני מה צונו המקום, לא שנעשה וניטול שכר? לא עושים ולא נוטלים שכר.³⁹ כענין שאמרו ישראל ליחזקאל, שנאמר: "יצאו אלי אנשים מזקני ישראל וישבו לפניי" (יחזקאל כ א), אמרו לו: יחזקאל, עבד שמכרו רבו לא יצא מרשותו? אמר להם: הין. אמרו לו: הואיל ומכרנו המקום לאומות העולם, יצאנו מרשותו. אמר להם: הרי עבד שמכרו רבו על מנת לחזור, שמא יצא חוץ לרשותו? והעולה על רוחכם היה לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים אשר סביבותינו וכמשפחות האדמה לשרת עץ ואבן חי אני נאם ה' אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחימה שפוכה אמלוך עליכם" (יחזקאל כ לב - לג).⁴⁰ לכך נאמר עוד אני ה' אלהיכם.⁴¹

של מחזיר גרושתו, אך מרגע שנישאה יש איסור גמור להחזירה והדבר אף נחשב לתועבה (דברים כד ד). כאן טוענים בני ישראל לא טענת עבד שמכרו רבו אלא טענת "והייתה לאיש אחר"! ותשובת הקב"ה היא שאני לא "איש" – אני "אל" ומסתמכת על דברי בלעם (!): "לא איש אל ויקב וכן אדם ויתנחם וכו'" (במדבר כג יט) – נושא לו נדרשנו בדברינו **לא איש אל ויתנחם** בפרשת בלק. מה שחשוב לעניינינו כאן היא הטענה שהאשה כבר נישאה לאיש אחר. ראה דרשה צמודה במדרש ספרי שם: "דבר אחר: וכי גרושים אתם לי בית ישראל והלא כבר נאמר: כה אמר ה' אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לך", בדומה למה שכבר ראינו לעיל – לא נמכרתם ולא גרשת אתכם. אבל כאן יש כאילו השלמה עם הגירושים ואפילו עם הנישואין "לאיש אחר", והדרך היחידה להחזיר את הגלגל לאחור, איננה לטעון שבעצם לא היה שום ניתוק, אלא הטענה של הקב"ה שהוא אל ולא איש! בטענה זו ובמשמעת ממנה יש הודאה סמויה של נישואין למישהו אחר ולכך יש משמעות סמלית חשובה. בנוסף, היא גם מנוגדת לדרשות רבות אחרות בהן מתוארים יחסי הקב"ה עם עם ישראל כיחסי אישות דווקא. ויש להבין אם הדרשן באמת התכוון לכך ומה משמעות הדבר.

³⁶ מעניין מי ברשימה זו היא מצווה קלה ומי מצווה חמורה. לכאורה, שבת ועריות הן החמורות וציצית ותפילין הן הקלות, אך הנושא צריך עיון נוסף. כך או כך, ראה דברינו **מצוה קלה** בפרשת עקב.

³⁷ ראה דברינו **כי עבדי הם** בפרשת בהר, שם העמדנו מדרש זה כנגד כל מדרשי החיבה לעם ישראל. "עבדי אתם" ולא תמלטו מזה, כנגד "עבדי הם" שנדרש על החובה של אדם מישראל לא לרדות בעמיתו. ראה גם דברינו מצוות ציצית בפרשת שלח לך.

³⁸ היינו, מדוע נאמר בפסוק החותם את פרשת ציצית פעמיים "אני ה' אלוהיכם"?

³⁹ במילים שלנו: שלא יאמרו בני ישראל: התורה אומרת שרק אם מקיימים את המצוות מקבלים שכר, אנחנו לא נקיים וגם לא נקבל שכר ("לא מדובשך ולא מעוקבך").

⁴⁰ והוא מסיים שם: "ביד חזקה זו הדבר ... ובזרוע נטויה זו החרב ... ובחימה שפוכה זו רעב. אחר שאני מביא עליכם שלש פורעניות הללו זו אחר זו ואחר כך אמלוך עליכם על כרחכם". ממש כמו בהגדה בליל הסדר, אלא שכאן מכות מצרים הם על עם ישראל! מדרש זה מחזיר אותנו לגמרא סנהדרין ולספרא שראינו בתחילת דברינו – לפסוק ביחזקאל ולמוטיב עבד שמכרו רבו. אלא שמדרש זה מקדים את כל העניין עוד לתקופת המדבר, לסירובם של ישראל לקבל עוד ועוד עול מצוות עליהם. ראה פירוש רמב"ן במדבר פרק י פסוק לה: "... אבל ענין המדרש הזה מצאו אותו באגדה, שנסעו מהר סיני בשמחה כתינוק הבורח מבית הספר. אמרו: שמא ירבה יתן לנו מצוות, וזהו ויסעו מהר ה', שהיה מחשבתם להסיע עצמן משם מפני שהוא הר ה', וזהו פורענות ראשונה" (בדברינו **ויהי בנסוע הארון** בפרשת בהעלותך). האם הרוויח המדרש בכך שהקדים את הכל עוד לתקופת המדבר או שמא הפסיד? האם לא הגענו שוב, בדומה למדרשים על תקופת השופטים לעיל, להשוואה מאד לא השוואתית בין תקופות של מעלות ומורדות אנושיות ובין קטסטרופה של חורבן וגלות? האם לא היו בכל הדורות מבני ישראל שאכן קיימו: "לא עושים ולא נוטלים שכר"? ואלה, לא ישבו לפני יחזקאל ולא התווכחו עמו ויצאו ממעגל העבדות והחורבן! זאת ועוד, ראה איך 'מתחכם' המדרש ומקדים בפסקה הראשונה את עניין העבדות הטוטלית לפסקה השנייה ולפסוקים ביחזקאל. כאילו לא ליפול בדרשת הגמרא בסנהדרין והספרא לעיל, הוא מקדים את התשובה לשאלה ובכך מנסה לנטרל אותה (למרות שאלה שתי דרשות שונות, ברור שהחיבור ביניהן וסדר הצגתם, ע"י הדרשן או עורך המדרש, הוא משמעותי ומכוון). אתם עבדים עוד מימי יציאת מצרים ומתן תורה, אומר הדרשן! ואנחנו אפילו מוכנים לסייע לו בפסוק שיכול להשתלב היטב בדרשתו: "פי עבדי הם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד" (ויקרא כה מב). אבל שוב, האם הרווחנו? ומה המחיר לדרך זו! לומר שאנו כעת רק עבדים ושוב לא בניו? שבירת "אברהם אוהב" פסה עם יציאת מצרים והתחלפה בברית מלך-עבד טוטלית? איפה "אם כבנים אם כעבדים"? נדמה שלא חסרים פסוקים ומדרשים שיחלקו קשות על גישה זו ומה שאולי מתאים לדרשה על מות המצוות במדבר, קשה ביותר לשעת שבר וחורבן. ועכ"פ, נראה שבספרות החסידית חוזר ועולה מוטיב יחסי בן-אב במלוא עוזו, אולי כמשקל נגד ליחס עבד-אדון. ראה בימים נוראים לעגנון הסיפור על בן המלך שגלה ושכח את ייחוסו ומוצאו וכשעבר המלך שביבה כל מה שביקש זה גג קש לראשו.

⁴¹ האמירה השנייה "אני ה' אלוהיכם" בפסוק החותם את פרשת ציצית היא לציין שלא תוכלו להתנתק מהברית עם הקב"ה (הראשונה היא על הברית המקורית). ונראה לחדש שאולי זו הסיבה לכך שהחזן חוזר פעם נוספת (שלישית) ובקול רם: "ה' אלוהיכם" ואף מוסיף את המילה "אמת" שאיננה במקרא, לומר שעם ישראל מסכים לקיום המשך הברית (ולא רק מהטעם שמובא בכל הספרים של השלמה לרמ"ח איברים שנשמע יותר קבלי/חסידי). קריאת שמע מתחילה בהכרזה של קבלת עול מלכות שמים וחיבור לאבות, כמאמר מדרש דברים רבה ב: "שמע אבינו ישראל (יעקב): אותו הדבר שצוינונו נוהג בנו: ה' אלהינו ה' אחד" – בדברינו שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד בפרשת ואתחנן. ומסתיימת הקריאה בהכרזה שהברית קיימת ועומדת.

פסיקתא דרב כהנא פרשה יט - אנכי אנכי הוא מנחמכם

כיון שגרמו העונות ונכנסו גוים לירושלם, גזרו שבכל מקום שיהו ישראל בורחים יהו מסגירים אותם. בקשו לברוח לדרום ולא הניחו להם ... בקשו לברוח למזרח ולא הניחו להם ... בקשו לברוח לצפון ולא הניחו להם ... בקשו לברוח למערב ולא הניחו להם ... אמר להם הקב"ה: הא אגישתון אפיכון.⁴² אמרו לפניו: ריבון העולמים ולא את הוא שעשית? מושלו משל למה הדבר דומה? למלך שנשא למטרונא והיה מצוה אותה ואומר לה: אל תשיחי עם שכינותיך, ולא תשאילי להין ולא תשאלי מהן. פעם אחת הקניטה אותו וטרדה והוציאה מתוך פלטיך שלו, והיתה מחזרת על בתי שכינותיה ולא היתה אחת מהן מקבלת אותה. אמר לה המלך: הא אגישת אפך. אמרה לו: אדוני המלך, ולא את הוא שעשית? לא כך היית מצוה עלי ואומר לי אל תשיחי עם שכינותיך ולא תשאילי להן ולא תשאלי מהן ... כך אמרו ישראל לפי הקב"ה: ריבון העולמים, ולא את הוא שעשית? ולא כך הכתבתה לנו בתורה: "לא תתחתן במ בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנדך" (דברים ז ג), אילו נסיבנין מינהין או אנסיבנין להין, היידא מנהין הוות מחמא ברא או ברתא קאים על תרעיה ולא הוה מקבל יתיה?⁴³ הוי: כי אתה עשית ... אמר הקב"ה: אנכי אנכי הוא מנחמכם (ישעיה נא יב).⁴⁴

מדרש זוטא - איכה (בובר) פרשה א - מי יתן כאח לי

... באותה שעה מתכנסין כל הנביאים והולכים אצל ירושלם לנחמה ... וכיון שהיא רואה אותם אומרת להם: לכו לכם ... מיד הולכים לפני הקב"ה ואומרים לפניו: ריבוננו של עולם אינה מקבלת פיוסין שלנו. אמר להם: אין ראוי שילך, אלא אני בעצמי ואפייסנה מפני שעברתי על הדין. כתבתי בתורה: "לא תעבוד בבכור שורך ולא תגזו בכור צאנדך" (דברים טו יט), ולישראל קראתי "בני בכורי ישראל" (שמות ד כב), ואמרתי להם הביאו את צואריכם בעול מלך בבל ועבדו אותו ... לפיכך אני ראוי לפיוסה.⁴⁵

מיד הלך הקב"ה אצלה ואומר לה: כעס זה למה? אמרה לפניו: ריבוננו של עולם, ולא אכעס שהגליתי לבין אומות העולם, וקללתני קללות רעות ונעשה פני כשולי קדרה, ובכל זאת קדשתי את שמך הגדול! אמר לה: כנגד זכות שעשית, כך יש לך חובה. וזה שכעסתי עליך: כתבתי בתורה: "כבד את אביך ואת אמך" (שמות כ יא), ואת כתבת: "אב ואם הקלו בך" (יחזקאל כב ז). כתבתי בתורה: "שופך דם האדם" (בראשית ט ו), ואת כתבת: "אנשי רכיל היו בך למען שפוך דם" (יחזקאל כב ט). כתבתי בתורה: "לא תרצח לא תנאף לא תגנוב" (שמות כ יב), ואת כתבת: "אָלֶהָ וכחש ורצוח וגנוב ונאוף" (הושע ד ב), אמרה לפניו: ריבוננו של עולם, כיון שהגליתני לבין אומות העולם, בדין הוא שלא אשמור שבת, וקיימתי מצותיך. אמר לה: בתי, הגיע זמנך לִיגָאֵל.⁴⁶

שנזכה לגאולה השלימה, לנחמת ציון ובניין ירושלים**מחלקי המים**

מים אחרונים: עם "סגירת הגליון" מצאנו עוד מדרש שיש לשבצו "אי שם" בין המדרשים לעיל:

אליהו רבה (איש שלום) פרשה כט

בית ישראל, אני כפרתן בכל מקומות מושבותיהם, גסות [רוח היתה] בהן ובה גלו מארצם. שאלו את יחזקאל: בן בוזי הכהן: כהן שקנה עבד מהו שיאכל בתרומה? אמר להן: אוכל. - מכרו רבו לאחרים מהו שיאכל בתרומה?

⁴² הקשיתם פניכם, התחצפתם, אפילו הגויים לא רוצים אתכם.

⁴³ בתרגום חופשי: אילו היינו מתחננים עם הגויים, והיו כעת בחורבן רואים אותנו עוברים בשעריהם, לא היו מקבלים אותנו? הרי אנו מחותנים שלהם! (האם חיתון זה עזר בשואה למשל?)

⁴⁴ חזרנו לנקודת המבט של הגויים ומעמדם בכל הנושא שלנו. אם רוצים לנתק את הברית, להתגרש מהקב"ה, לאן נלך? הרי גם הגויים לא מוכנים לקבל אותנו! כל זאת, בשל ציווי התורה המדגישים את הניתוק מאומות העולם, תקנות חז"ל ובשל "עם לבדד ישכון". אין לעם ישראל (ולקב"ה) דרך אחרת, אלא לשקם את יחסיהם.

⁴⁵ ויש שמוסיפים על דרך הדרשה גם את הפסוק מפרשת עבד ושפחה העבריים בשמות כא ח: "אם רָעָה בְּעֵינֵי אֲדֹנָיָהּ אֲשֶׁר לֹא לוֹ יַעֲדָה וְהַפְדָּה לְעַם נְכָרִי לֹא יִמְשַׁל לְמִכְרָהּ בְּבָגְדוֹ בָּהּ". הקב"ה מודה כביכול שענש יתר על המידה והפך בן לעבד אצל זרים.

⁴⁶ ועם ישראל יש כעס גדול כלפיי הקב"ה וכפי שראינו, אין המדרשים מנסים להסתיר דבר ואדרבא, נותנים שופר ובמה להוצאת הכעס הזה. מנגד, יש לקב"ה כעס גדול על עם ישראל שנהה אחרי עבודה זרה ושאר עבירות חמורות. ראה ברשימה לעיל רוב ברור לעבירות חברתיות. הקב"ה מדבר על רצח, רכילות, לא תנאף ולא תגנוב ועם ישראל עונה לו בשמירת השבת! אז זה כועס על זה וזה כועס על זה ועל דרך המאמר בחטא העגל: לא יהיו שתי הפנים בכעס, נאמר שאולי הגיעה השעה להפסיק לכעוס האחד על השני ולצאת לדרך חדשה ולברית מחודשת. אולי זו אתחלתא דגאולה, להפסיק לכעוס ולהאשים כל הזמן את הצד השני. להיגאל בפרדות הנפש ופיוס הלבבות.

אמר להן : אין אוכל. אמרו לו : אף אנו שהיינו בעירו ובביתו ובהיכלו עבדנוהו, עכשיו שגלינו לבין אומות העולם, נהיה כגוים כמשפחות הארצות וגו' (יחזקאל כ לב). אמר להן : כשמשוברין עצמותיכם ומנוקרין עיניכם ודם פיכם בא לארץ, אתם ממליכים מלכותו עליכם. שכך קיבלתם לו מתחילה, "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע" (שמות כד ז), והוא ממליך מלכותו עליכם, שנאמר : "וה' האמירך היום לעם" (דברים כו יח), "העולה על רוחכם היו לא יהיה" (יחזקאל כ לב). ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים, אם נאמר היה, למה נאמר לא יהיה, ואם נאמר לא יהיה, למה נאמר "היה"? אלא כשאתם אומרים, נהיה כגוים כמשפחות הארצות, לא תהיה, כשאתם אומרים, לא יבוא נבוכדנצר לארץ, היה.⁴⁷

⁴⁷ ראה דברינו [אנו מאמירך ואתה מאמירנו](#) בפרשת כי תבוא.